

DE EXPERIMENTELE HYPE

De ruimtelijke ordening wordt overspoeld door een experimenteergolf. Een stad lijkt niet meer te kunnen zonder een living lab of proeftuin. Deze hype lijkt enigszins aan de hedendaagse academische planologie voorbijgegaan. Hoe komt dat? En biedt deze hype kansen om de relatie tot de praktijk opnieuw uit te vinden?

'Livings labs', 'proeftuinen', 'experimenteerruimte'. Er is bijna geen ontkomen aan als je een hedendaags beleidsstuk openslaat. De onderliggende gedachte: om de grote uitdagingen van deze tijd – zoals de klimaatcrisis en armoede – te lijf te gaan is het van belang om te 'leren door doen'. Dus geen beleidscockpit van waaruit wetten en plannen gelanceerd worden, maar een stroom aan experimenten, waarin op een tastbare en directe manier naar oplossingen wordt gezocht. Een van de bekendste ruimtelijke voorbeelden is Oosterwold, een gebied van bijna 10.000 voetbalvelden in het zuiden van Flevoland waar bewoners ('initiatiefnemers') alles zelf werkenderwijs moeten uitvinden, van het ontwerpen en bouwen van hun huis tot het gezamenlijk aanleggen van wegen en riolering. Het contrast met de tekenafelplanologie waarmee de op Christaller geïnspireerde geografie van Flevoland ooit bedacht werd kan bijna niet groter.

Of neem De Ceuvel in Amsterdam-Noord. De grond is hier zo vervuild dat reguliere stedenbouw op korte termijn niet mogelijk is. Er ligt geen scherp beleidsplan dat aangeeft hoe van de vervuilde grond af te komen en welke gebouwen er vervolgens moeten komen, maar het is aan een groep bevlogen stadmakers om de komende tien jaar te verkennen wat De Ceuvel zou moeten zijn. Op de vervuilde grond zijn oude woonboten geplaatst waarin horeca en creatieve ondernemers gehuisvest zijn. Rondom de boten zijn zuiverende planten gepoot, zodat de grond over tien jaar een stuk schoner is. De energie is tastbaar, het einddoel niet.

Spannende experimenten

Zowel De Ceuvel als Oosterwold zijn bijzondere initiatieven, met spannende principes en interessante betrokkenen. Minstens zo bijzonder is echter de manier waarop ze in diverse media gehyped worden als een nieuwe vorm van stedenbouw. Oosterwold werd bijvoorbeeld uitgebreid besproken in *The Guardian* en *De Volkskrant*. De laatste noemde het 'een grootschalig experiment voor de ultieme doe-het-zelver: "koop een stuk rauwe landbouwgrond en bouw erop wat je maar wil". Ook wetenschappers duiken gretig op deze casus. Een korte zoektocht door Google Scholar leidt tot tientallen rapporten, scripties en artikelen over het geval Oosterwold. De aandacht is begrijpelijk omdat de casus fascineert: geen overheid die lastig doet met allerlei regelgeving, maar een kans om op eigen kracht je droom na te jagen. De beelden van de vaak zelfontworpen huizen doen het goed en er is altijd wel een initiatiefnemer die een sappige anekdote kan vertellen. Dat de werkelijkheid soms weerbarstiger is – projectontwikkelaars hebben de goedkope grond ook benut voor de bouw van vrij reguliere woningen – doet daar niets aan af.

Cruciaal is dat experimenten als Oosterwold en De Ceuvel niet worden gezien als op zichzelf staand. Het zijn *niches* waarin mogelijk stedenbouwkundige innovatie plaatsvindt, die dan vervolgens weer opgeschaald kan worden naar andere gevallen en mogelijk op termijn de nieuwe reguliere planologische praktijk wordt.

Transitiestudies

Die manier van denken over experimenten komt voor een deel ook uit Nederland, maar niet uit de academische planologie. Aan het begin van deze eeuw werd er in Nederland gezocht naar een zinvolle bestemming voor de aardgasbaten. Besloten werd om dit deels te investeren in onderzoek naar duurzame ontwikkeling. Met de zogenaamde BSIK-gelden werd onderzoek gefinancierd van het KennisNetwerk Systeminnovaties (KSI), geleid door de hoogleraren Johan Schot, Jan Rotmans en John Grin. Zoals het KSI met enige trots opmerkt in een eindrapportage leidde dit onder meer tot 37 promotieonderzoeken, de oprichting van een wetenschappelijk tijdschrift (*Environmental Innovation en Societal Transitions*) en zes wetenschappelijke boeken. Hoewel transitiestudies verschillende domeinen beslaat (dus niet alleen ruimte), is een centrale vraag en terugkerende vraag hoe we een transitie kunnen maken van ons huidige CO₂-afhankelijke systeem, naar een systeem gebaseerd op hernieuwbare energie.

Wetenschappers duiken gretig op de Oosterwold-casus

Om deze vraag te beantwoorden kwamen in het vakgebied van de transitiestudies twee theoretische benaderingen samen: evolutionaire economie en wetenschaps- en technologiestudies (*Science and Technology Studies*). Uit de evolutionaire economie, in het bijzonder het boek *An Evolutionary Theory of Economic Change* van Nelson en Winter uit 1982, werden principes gehaald die maatschappelijke verandering kunnen verklaren, zoals de manier waarop nieuwe ideeën worden gekozen (selectie) en hoe je daar weer van kunt afwijken (variatie). Deze begrippen helpen om transitie te begrijpen als een evolutionair proces. Geen blauwdrukdenken meer, maar via experimenten vooruitkomen.

Dit inzicht werd verrijkt met het idee uit de wetenschaps- en technologiestudies dat verandering niet alleen een proces is van stoere menselijke helden die de geschiedenis bepalen, maar dat materialiteit er ook toe doet. Een voorbeeld. Benzine is licht ontvlambaar, waardoor tankstations over het algemeen niet midden in een woonwijk staan, maar buiten het stedelijk gebied en langs doorgaande wegen. Het opladen van een elektrische auto duurt echter flink langer dan het voltanken van je auto (met de huidige staat van de technologie), waardoor je een uur moet doorbrengen op een winderig tankstation. Daar moet dus eerst een oplossing voor bedacht worden, zoals snellere laadsystemen of aangename werkplekken op tankstations, wat een snelle uitrol van elektrisch rijden beperkt.

Gebaseerd op deze twee uitgangspunten maakt het vakgebied van de duurzaamheidstransities een onderscheid tussen regimes (de bestaande onduurzame orde) en niches (een nieuwe duurzame orde). De centrale stelling is dat om een duurzaamheidstransitie voor elkaar te krijgen, niches de ruimte moeten krijgen om te groeien. Niches bieden de ruimte voor experiment. Hierbij is het van belang de winstkansen te spreiden. Met betrekking tot automobilititeit is er het huidige regime, gebaseerd op de benzinemotor, maar als alternatieve niches wordt er bijvoorbeeld geëxperimenteerd met waterstof, biodiesel en elektriciteit – waarbij de laatste op dit moment het meest kansrijk lijkt. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de door de overheid geleide overstap naar aardgas in de jaren zestig, is er – net als evolutieprocessen in de biologie – geen

vooropgezet plan, maar ontstaat de nieuwe orde door een proces van vallen en opstaan. De uitkomst weten we nu nog niet. In de mobiliteitswereld zet Shell bijvoorbeeld in op waterstof, Fastned op stroom.

Déjà vu

Of deze wetenschappelijke aandacht voor experimenten een oorzaak dan wel een gevolg is van maatschappelijke ontwikkelingen is moeilijk vast te stellen. Wél is duidelijk dat de experimenteergolf niet alleen binnen de academische muren aandacht kreeg, maar juist en vooral in de (Westerse) beleidscontext. Een gemeente kan zichzelf eigenlijk niet meer serieus nemen zonder *living lab* of proeftuin. En ook in Europa – een niet onbelangrijke financier van veel projecten – is men behoorlijk geporteerd van de proeftuinbenadering. De voorbeelden zijn bijna paradigmatisch, Oosterwold natuurlijk, maar bijvoorbeeld ook de Leefstraten uit Gent en Buikslooterham in Amsterdam-Noord (de wijk waar De Ceuveel in ligt).

De traditionele praktijkplanologie van afwegen en vooruitkijken heeft het nakijken. Visie is een vies woord geworden. Als iemand je tegenwoordig een 'blauwdrukplanner' noemt is dat vrijwel nooit positief. Ook de Nationale Omgevingsvisie, waar in Nederland nu de laatste hand aan wordt gelegd, is vooral een procesaanpak geworden. Met een belangrijke rol voor experiment ('Proeftuin Nederland van Morgen') en totaal onvergelijkbaar met het groeikernenbeleid uit de eerste drie Nota's Ruimtelijke Ordening, waarin heel precies was vastgelegd waar en hoeveel er gebouwd diende te worden.

In deze experimenteerdwang valt op dat de academische planologie grotendeels het nakijken heeft, zowel in de intellectuele voeding van de experimenteershype als in de huidige toonzetting van het debat. Transitiewetenschappers waren en zijn hierin dominant. Toen de G40 (de 40 grootste Nederlandse gemeenten) recentelijk behoefte had aan wetenschappelijke reflectie over de invoering van de Omgevingswet, werd er geen academische planoloog ingehuurd, maar transitieprofessor Jan Rotmans. Die beperkte rol voor de academische planologie is opvallend omdat er sprake is van een déjà vu. De academische planologie had het experimentele denken namelijk al vroeger op de korrel.

Geïnspireerd door pragmatistische filosofen als John Dewey and Donald Schön, zetten de academische planologen hun vakgebied al in de jaren tachtig op het experimenteerspoor. Een pragmatistisch perspectief veronderstelt dat kennis altijd sociaal ingebed is. Het gaat dus niet om kennis die beschrijft wat 'is', maar om kennis die beschrijft wat 'werkt'. Schön en zijn navolgers als Patsy Healey, Charles Hoch en John Forester keken bijvoorbeeld heel precies naar het gedrag van planners: wat doen ze, wat leren ze en hoe

Een impressie van De Ceuveel in Amsterdam-Noord.

Foto: Adam Nowek.

sturen ze bij? Ook een aanpak van *trial and error*, maar meer als grondhouding dan verpakt als experiment. Een benadering die ook door bestuurskundige Suzanne Potjer in een nieuw jasje wordt gestoken in haar recente publicatie *Experimenteel Bestuur* (2019). Deze procesmatige en contextafhankelijke benadering van de pragmatische planologie is misschien ook wel de reden dat de huidige experimenteergolf niet door de planologen in gang is gezet. Hoewel wetenschapsfilosofisch voor een deel op dezelfde bronnen leunend (zoals evolutionaire benaderingen), zijn de huidige experimenten veel mooier verpakt als 'living labs' of 'proeftuinen'. Net als de 'creatieve klasse' vijftien jaar geleden krijgen experimenten zo makkelijk vleugels: je kunt er in het buitenland mee voor de dag komen, niemand is er tegen en de investeringen zijn relatief beperkt.

Verandering is niet alleen een proces van stoere menselijke helden die de geschiedenis bepalen

Lange termijn

Waar laat dat de academische planologie? Is het nog steeds een tijd van 'tobberige planologen', zoals Ewald Engelen een aantal jaar geleden stelde in AGORA (2008-3)? Of is het juist de tijd van het 'planologisch moment', zoals Maarten Hajer in een recente AGORA (2018-3) betoogde? Ik hoop het laatste. Dat gaat echter niet vanzelf. Het planologisch moment komt er alleen als er niet achter de recente experimenteergolf wordt aangerend, maar de planologie terug gaat naar haar eigen bronnen en expertise om tot een hernieuwd perspectief te komen. Natuurlijk is die benadering experimenteel, maar zo'n benadering heeft ook aandacht voor de lange termijn, voor visievorming en toekomstbeelden, voor *ends-in-view* zoals Dewey ze noemde. De puzzel is om de dynamiek en energie van de korte termijn die experimenten zo kenmerkt te combineren met een blik gericht op de toekomst. Experimentele planologen als bewakers van de lange termijn.

Dat lijkt abstract, maar wordt als snel spannend en concreet als we naar ruimtelijke vraagstukken kijken. Neem De Ceuveld in Oosterwold. Tegen het experiment in De Ceuveld is weinig in te

brenge, de grond wordt waarschijnlijk schoner en de vastgelegde periode van tien jaar is relatief kort. Daarna is er de mogelijkheid om de functie en ontwikkeling te herzien.

Over Oosterwold vallen vanuit planologisch perspectief kritischere noten te kraken. Natuurlijk is het een fascinerend experiment waar veel van geleerd kan worden over zelforganisatie, maar tegelijkertijd is het omzetten van landbouwgrond naar een woonfunctie vrijwel altijd permanent. Dan zijn lange-termijnvragen onvermijdelijk. Is bouwen in zo'n lage dichtheid in de immer groeiende Noordvleugel van de Randstad wel wenselijk? Is het mogelijk op termijn ook hoogwaardige transportinfrastructuur aan te leggen, of is daar meer georkestreerde sturing voor nodig? Moeten we überhaupt wel bouwen op deze plek, of is deze landbouwgrond juist nodig om de omliggende steden in de toekomst te voeden?

Wordt een ruimtelijke ordening die experimenteel is, maar waarin er ook ruimte is voor reflectie en afweging van langetermijnbelangen de nieuwe hype? Daar mag een volgend AGORA-nummer over Hypes een oordeel over vellen. Veel belangrijker is dat zo'n houding gepraktiseerd wordt. Bijvoorbeeld in transdisciplinaire contexten waar wetenschap en praktijk elkaar continu ontmoeten. Zonder hypewoorden als valorisatie of living labs, maar waarin serieus en kritisch naar elkaar geluisterd wordt. Waarin universiteiten en lokale overheden en andere betrokkenen langdurige verbindingen aangaan. Soms intensief samenwerken, maar even zo vaak elkaar scherp houden. Een planologie met ruimte voor een open uitwisseling van standpunten. De beste argumenten komen alleen bovendien in een geïnformeerd én gepassioneerd publiek debat. Laat ook AGORA daar nog decennia aan bijdragen.

Literatuurselectie

- Healey, P. (2009) The pragmatic tradition in planning thought. *Journal of Planning Education and Research*, 28(3), 277-292.
- Potjer, S. (2019) *Experimenteel Bestuur*. Urban Futures Studio, Universiteit Utrecht.
- Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (2018) *Manifest Stadlabs*. Pionieren aan de grote maatschappelijke opgave. Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Rotterdam, april 2018.
- Van der Hoeven, D. (2010) *Verbreiden, verdiepen, opschalen KSI tussen wetenschap en transitiepraktijk*. Kennisnetwerk Systeeminnovaties en Transities (KSI).

Peter Pelzer (p.pelzer@uu.nl) is Universitair Docent aan het Departement Sociale Geografie en Planologie en fellow van de Urban Futures Studio, beide aan de Universiteit Utrecht. Hij was tussen 2011 en 2013 hoofdredacteur van AGORA en is thans redactieadviseur.

Naam: David Bassens

Huidige functie: Associate Professor of Economic Geography, Vrije Universiteit Brussels, Cosmopolis: Centre for Urban Research

Actief bij AGORA: 2007 - 2012

Met wrange trots denk ik als mede-redacteur terug aan het themanummer "Crisis" (2012, nummer 3). Het nummer gaf academische duiding bij de zich ontplooiende Eurozone crisis. Hoe kwamen we van een Amerikaanse vastgoedcrisis tot een crisis op ons politieke fragiele continent? Het waren niet enkel die risicobeluste Amerikanen die ons in woelig water brachten. Neen, ook Europese banken handelend in "toxische" producten smeadden een dodelijke link naar de Eurozone. Via diverse bijdragen kregen we grip op de veranderende politieke economie van Europa waarin zowel geloof als bezorgdheid over "oplossingen" van een gefinancierd en steeds centralistischer Europees bewind werd uitgesproken. Een brief uit het "bedrogen land" Griekenland documenteerde het schrijnende uiteenspatten van de Europese droom. De technische "oplossingen" die werden aangedragen hebben ongelijkheid uitgediept en verklaren mee het huidige verwerpen van project Europa, inclusief haar potentieel progressief cosmopolitische variant. De crisis baarde helaas geen catharsis, maar wel een aporie.

HERINNERING VAN